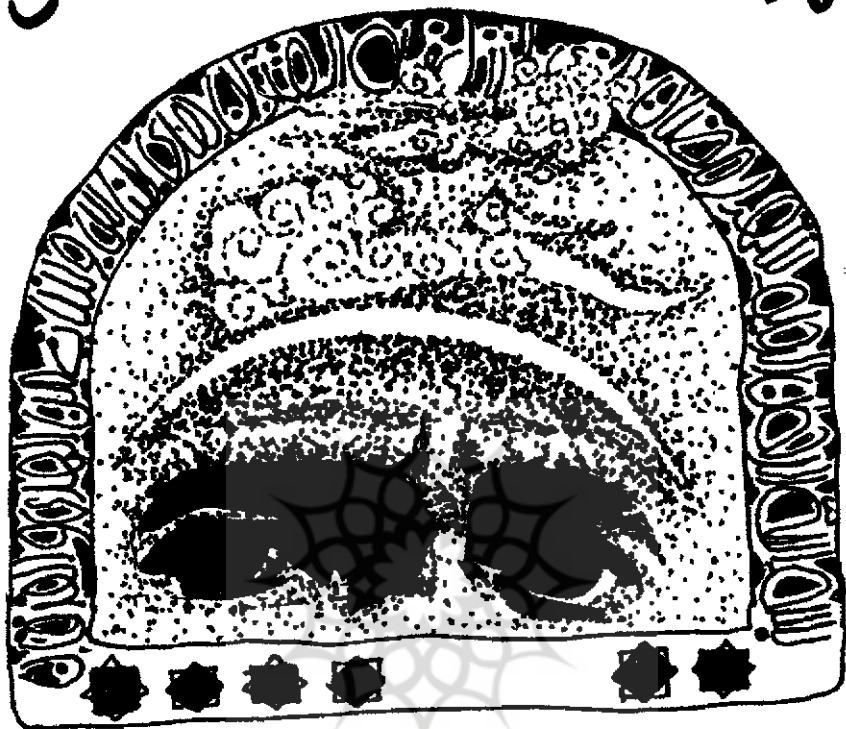
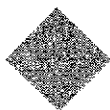

میراث فقہی رؤیت ہلال

پروشکاد علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

حجة الاسلام والمسلمین رضا مختاری

«باسمہ تعالیٰ»

کتاب رؤیت ہلال در چہار مجلد، در مجموع در سہ ہزار صفحہ، ان شاء اللہ تا پایان سال ۸۱ منتشر خواہد شد.

این مجموعہ مشتمل بر ہفت بخش، یک مقدمہ تفصیلی و فہارس راہنماست.

فصلنامہ علمی تخصصی

۲۸۲

﴿ مقدمه ﴾

در مقدمه، مباحث متنوع و گوناگونی همچون بررسی مشکلات مسأله رؤیت هلال در طول تاریخ، رؤیت هلال ذی حجه در مکه مکرمه و مشکلات آن، مسایل مورد بحث هلال در طول تاریخ اسلام و مشکلات کنونی جامعه‌های اسلامی، فعالیت‌هایی که تاکنون برای رفع این مشکل در کشورهای اسلامی شده است، مطرح شده است.

﴿ بخش اول: آیات رؤیت هلال ﴾

این بخش به تفسیر آیات رؤیت هلال اختصاص دارد. واژه‌های قمر، هلال (اهله)، شهر (شهر) در آیات متعددی به کار رفته‌اند. از میان این آیات هفت آیه به‌نوعی با سیر قمر، ثبوت اول ماه‌های قمری و مبحث ما ارتباط دارند که به ترتیب عبارت‌اند از:

﴿شهر رمضان الذی انزل فیہ القرآن هدی للناس و بینات من الهدی والفرقان
فمن شهد منکم الشهر فلیصمه و من کان مریضا او علی سفر فعدة من ایام اخر
یرید الله بکم الیسر ولا یرید بکم العسر و لتکملوا العدة ولتکبروا الله علی ما
هداکم و لعلکم تشکرون﴾^(۱)

﴿یستلونک عن الأهله قل هی مواقیت للناس والحج و لیس البر بأن تاتوا البیوت
من ظهورها ولكن البر من اتقى و اتوا البیوت من ابوابها واتقوا الله لعلکم
تفلحون﴾^(۲)

﴿فالتی الاصباح و جعل اللیل سکنا والشمس والقمر حسبانا ذلك تقدیر العزیز
العلیم﴾^(۳)

﴿ان عدہ الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله يوم خلق السماوات والارض منها أربعة حرم ذلك الدين التميم فلا تظلموا فيهن انفسكم وقاتلوا المشركين كافة كما يقاتلونكم كافة واعلموا أن الله مع المتقين﴾^(٤)

﴿انما النسء زيادة في الكفر يضل به الذين كفروا يحلونہ عاماً و يجرمونه عاماً ليواطوا عدة ما حرم الله فيحلوا ما حرم الله زين لهم سوء اعمالهم والله لا يهدي القوم الكافرين﴾^(٥)

﴿هو الذي جعل الشمس ضياء والقمر نوراً قدرة منازل لتعلموا عدد السنين والحساب ما خلق الله ذلك الا بالحق يفصل الايت لقوم يعلمون﴾^(٦)

﴿وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل وجعلنا آية النهار مبصرة لتبتغوا فضلاً من ربكم ولتعلموا عدد السنين والحساب و كل شيء فصلن تفصيلاً﴾^(٧)

در تفسیر این آیات مطالبی که در بحث ما برای فقید سودمند است، دیده می شود. این مطالب از مهم ترین تفسیرها و فقه القرآن و آیات الأحكامهای شیعه و سنی گزینش و تصحیح و به ترتیب آیات سوره های قرآن کریم درج شده است. بدین شکل که ذیل هر آیه، ابتدا مطالب مربوط به بحث از تفسیرهای شیعه و سپس از تفسیرهای سنی به ترتیب تاریخ وفات مؤلفان آمده است.

تفاسیر و فقه القرآن و آیات الأحكامهایی که مورد استفاده واقع شده اند بدین قرارند:

الف: تفاسیر خاصه (شیعه)

١. التبیان، شیخ طوسی (م ٤٦٠).
٢. مجمع البیان، طبرسی (م ٥٤٨).
٣. جوامع الجامع، طبرسی (م ٥٤٨).

۴. روض الجنان، ابوالفتح رازی (م حدود ۵۵۲).
۵. فقه القرآن، راوندی (م ۵۷۳).
۶. متشابه القرآن و مختلفه، ابن شهر آشوب (م ۵۸۵).
۷. کنز العرفان، مقداد بن عبدالله سیوری (م ۸۲۶).
۸. منهج الصادقین، مولی فتح الله کاشانی (م ۸۸۸).
۹. زیده البیان، محقق اردبیلی (م ۸۸۳).
۱۰. مسالک الأفهام، فاضل جواد (۱۰۶۵).
۱۱. قلاند الدرر، جزائری (م ۱۱۵۱).
۱۲. المیزان فی تفسیر القرآن، علامه طباطبائی (م ۱۴۰۲).
۱۳. مواهب الرحمن، عبدالاعلی موسوی سبزواری (م ۱۴۱۴).
۱۴. مناهج البیان، شیخ محمدباقر ملکی میانجی (م ۱۴۱۸).

ب: تفاسیر عامه (سنی)

۱. جامع البیان، ابن جریر طبری (م ۳۱۰).
۲. أحكام القرآن، جصاص (م ۳۷۰).
۳. أحكام القرآن شافعی، جمع آوری بیهقی نیشابوری (م ۴۵۸).
۴. أحكام القرآن، کیا الهراسی شافعی (م ۵۰۴).
۵. الکشاف، زمخشری (م ۵۳۸).
۶. أحكام القرآن، ابن عربی مالکی (م ۵۴۳).
۷. کشف الأسرار، میبیدی (م قرن ششم).
۹. التفسیر الكبير، فخرالدين رازی (م ۶۰۶).
۸. الجامع الأحكام القرآن، قرطبی (م ۶۷۱).

۱۰. غرائب القرآن، نیشابوری (م بعد ۷۲۸).
۱۱. اللباب، عمر بن علی دمشقی حنبلی (م بعد ۸۸۰).
۱۲. روح المعانی، آلوسی بغدادی (م ۱۲۷۰).
۱۳. محاسن التأویل، جمال‌الدین قاسمی (م ۱۳۳۲).
۱۴. التحرير والتنوير، ابن عاشور (م ۱۳۸۳).
۱۵. نیل المرام، قنوجی (معاصر).
۱۶. روائع البیان، صابونی (معاصر).
۱۷. التفسیر المنیر، زحیلی (معاصر).

تذکر: این بخش حروف چینی و صفحه‌آرایی شده است.

بخش دوم: رساله‌های رؤیت هلال

این بخش مشتمل بر حدود سی رساله فقهی از فقیهان شیعه از زمان شیخ مفید تا کنون است. این رساله‌ها بدین ترتیب است:

۱. جوابات أهل الموصل في العدد والرويه، شیخ مفید (م ۴۱۳).
۲. الرد علی أصحاب العدد، سید مرتضی (م ۴۳۶).
۳. مفتتح الشهور، علامه مجلسی (م ۱۱۱۰).
۴. رويه الهلال قبل الزوال، سراب تنکابنی (م ۱۱۲۴).
۵. رساله في حکم الحاكم في رويه الهلال، میرمحمد صالح خاتون‌آبادی (م ۱۱۲۶).
۶. حکم حاکم در رویت هلال، میرمحمد صالح خاتون‌آبادی (م ۱۱۲۶).
۷. تعیین غره شهر رمضان، محمد‌هادی بن محمد صالح مازندرانی (م حدود ۱۱۳۴).
۸. رويه الهلال قبل الزوار، محمدجعفر بن محمدباقر سبزواری (زنده در ۱۱۲۷).
۹. الرساله الهلالیه، محمداسماعیل خواجوی (م ۱۱۷۳).
۱۰. تعیین ليله القدر، محمداسماعیل خواجوی (م ۱۱۷۳).
۱۱. الرساله الهلالیه، محمد رحیم بن محمدجعفر سبزواری (م ۱۱۸۱).
۱۲. رساله فی رويه الهلال، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵).
۱۳. حکم رويه الهلال قبل الزوال، سیدابوالقاسم موسوی خوانساری (م ۱۲۱۱).

۱۴. رویت هلال پیش از زوال، طارمی زنجانی (م ۱۲۶۸).
۱۵. الرساله الهلالیه، محمدبن ابوالحسن شهدادی (م ۱۳۰۵).
۱۶. نهج الإعلان، علی بن عبدالله تبریزی علیاری (م ۱۳۲۷).
۱۷. اختلاف البلدان فی رویه الهلال، محقق داماد (م ۱۳۸۸).
۱۸. کفایه رویه الهلال فی البلاد البعیده، مدنی کاشانی (م ۱۴۱۲).
۱۹. رساله حول مسأله رویه الهلال، علامه تهرانی (م ۱۴۱۶).
۲۰. رساله فی ثبوت الهلال، سید محمدجعفر مروّج (م ۱۴۱۸).
۲۱. رویت هلال، آیةالله عبداالله جوادی آملی (معاصر).
۲۲. ثبوت الهلال، حجه الاسلام سیدمحمد حسینی (معاصر).
۲۳. رساله حول رویه الهلال، آیةالله ابوالقاسم خزعلی (معاصر).
۲۴. هلال، حجه الاسلام علی زمانی قمشه‌ای (معاصر).
۲۵. الهلال، حجه الاسلام کمال زهر (معاصر).
۲۶. رساله فی اشتراط وحده الأفق و عدمه، آیةالله جعفر سبحانی (معاصر).
۲۷. اشتراط اتحاد الافق فی ثبوت الهلال، حجه الاسلام محمد سند (معاصر).
۲۸. ثبوت الهلال بحکم الحاکم، حجه الاسلام محمد سند (معاصر).
۲۹. رساله فی اعتبار اتفاق الافق فی إثبات رویه الهلال، آیةالله حسن قدیری (معاصر).

رساله‌های بالا تحقیق، حروف چینی و آماده صفحه‌آرایی نهایی شده است.

» بخش سوم: آرای فقیهان در رویت هلال

این بخش مشتمل بر نقل و تصحیح آرای فقیهان شیعه از آغاز تاکنون است که از بیش از دویست کتاب فقهی خطی و چاپی، استدلالی و فتوایی گردآوری شده است.

گفتنی است که برخی فقیهان مانند شیخ طوسی و علامه حلی و شهیدین آثار فقهی فراوانی دارند و در آنها در مواضع مختلف از هلال بحث کرده‌اند. مبحث مورد نظر از همه آثار آنها پس از تصحیح و تخریج در این بخش درج شده است.

بیفزاییم که بسیاری از منابع این بخش خطی یا چاپ سنگی بوده و با زحمات زیاد دستیاب و تصحیح شده است. نام مؤلفان و فقیهانی که آرای آنان نقل شده بدین قرار است:

۱. علی بن بابویه قمی (م ۳۲۸).
۲. شیخ صدوق (م ۳۸۱).
۳. شیخ مفید (م ۴۱۳).
۴. سیدمرتضی (م ۴۳۶).
۵. ابوالصلاح حلبی (م ۴۴۷).
۶. شیخ طوسی (م ۴۶۰).
۷. سلار (م ۴۶۳).
۸. قاضی ابن البراج (م ۴۸۱).
۹. امین الإسلام طبرسی (م ۵۴۸).
۱۰. ابن زهره (م ۵۸۵).
۱۱. ابن ادریس (م ۵۸۸).
۱۲. ابن حمزه طوسی (قرن ششم).
۱۳. محمد بن حسین کیدری (زنده در ۶۱۰).
۱۴. سید بن طاوس (م ۶۶۴).
۱۵. فاضل آبی (زنده در ۶۷۲).
۱۶. محقق حلی (م ۶۷۶).
۱۷. یحیی بن سعید هذلی حلی (م ۶۸۸).
۱۸. علی بن حسن حلبی (م قرن ششم).
۱۹. علامه حلی (م ۷۲۶).
۲۰. سید عمیدالدین (م ۷۵۴).
۲۱. فخر المحققین (م ۷۷۱).
۲۲. فاضل نیلی (زنده در ۷۷۷).

۲۳. شهید اول (م ۷۸۶).
۲۴. عبدالرحمن بن محمد عتائی (زنده در ۷۸۸).
۲۵. علی محمدین محمد قمی سبزواری (ق ۷).
۲۶. فاضل مقداد (م ۸۲۶).
۲۷. شمس‌الدین محمدین شجاع قطآن (زنده در ۸۳۲).
۲۸. ابن فهد حلی (م ۸۴۱).
۲۹. ابن طی (م ۸۵۵).
۳۰. شیخ مفلح صیمری (م ح ۸۰۰).
۳۱. زهدری حلی (م ق ۸).
۳۲. محقق کرکی (م ۸۴۰).
۳۳. شهید ثانی (م ۸۶۵).
۳۴. محقق اردبیلی (م ۸۸۳).
۳۵. سید محمدین علی موسوی عاملی (م ۱۰۰۸).
۳۶. قاضی نورالله شوشتری (م ۱۰۱۸).
۳۷. شیخ بهاء‌الدین بهائی (م ۱۰۳۰).
۳۸. محمدتقی مجلسی (م ۱۰۷۰).
۳۹. فخرالدین طریحی (م ۱۰۸۵).
۴۰. محقق سبزواری (م ۱۰۸۰).
۴۱. فیض کاشانی (م ۱۰۸۱).
۴۲. آقا حسین خوانساری (م ۱۰۸۸).
۴۳. شیخ علی عاملی (م ۱۱۰۳).
۴۴. شیخ حر عاملی (م ۱۱۰۴).
۴۵. محمدباقر مجلسی (م ۱۱۱۰).
۴۶. فاضل هندی (م ۱۱۳۷).
۴۷. محمدقاسم علی مسکنانی (م ۱۱۸۴).

۴۸. شیخ علی بن قاسم مسکنانی (زنده در ۱۱۸۶).
۴۹. شیخ یوسف بحرانی (م ۱۱۸۶).
۵۰. وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵).
۵۱. علامه بحر العلوم (م ۱۲۱۲).
۵۲. شیخ حسین آل عصفور (م ۱۲۱۶).
۵۳. ملا محمد بن محمد مهدی اشرفی مازندرانی (م ۱۲۲۵).
۵۴. شیخ جعفر کاشف الغطاء (م ۱۲۲۸).
۵۵. سید علی طباطبایی (م ۱۲۳۱).
۵۶. میرزای قمی (م ۱۲۳۱).
۵۷. محمد هادی بن مرتضی کاشانی (زنده در ۱۲۳۳).
۵۸. ملا محمد علی بن حسینی بهشتی (م ۱۲۳۷).
۵۸. میرزا احمد بن لطفعلی تبریزی (م ۱۲۶۵).
۶۰. سید مجاهد (م ۱۲۴۲).
۶۱. ملا احمد نراقی (م ۱۲۴۵).
۶۲. محمد اسماعیل بن محمد هادی (زنده در ۱۲۵۲).
۶۳. حجه الاسلام سید محمد باقر شفتی (م ۱۲۶۰).
۶۴. سید محمد بن عبدالکریم طباطبایی (م ۱۲۶۰).
۶۵. محمد ابراهیم کلیاسی خراسانی (م ۱۲۶۲).
۶۶. شیخ احمد بن علی مختار گلپایگانی (م بعد ۱۲۶۴).
۶۷. مولی غلامرضا آرائی کاشانی (۱۲۶۵).
۶۸. علی بن محمد حسن حسینی زنوزی خویی (م ۱۲۶۵).
۶۹. میرزا محمد بن محمد علی تبریزی (زنده در ۱۲۶۶).
۷۰. محمد حسن نجفی (م ۱۲۶۶).
۷۱. محمد مهدی بن ابراهیم کلیاسی (زنده در ۱۲۶۸).
۷۲. سید علی آل بحر العلوم (زنده در ۱۲۷۳).
۷۳. شیخ مرتضی انصاری (م ۱۲۸۱).
۷۴. مولی محمد صالح برغانی (م ۱۲۸۳).
۷۵. مولی حسین علی تویسرکانی (م ۱۲۸۶).

۷۶. ابراهیم بن عبدالخلیل (ق ۱۳).
۷۷. محمد جعفر بن صفی آبادی اصفهانی (ق ۱۳).
۷۹. محمد حسن هزارجریبی (ق ۱۳).
۷۸. فاضل ایروانی (م ۱۳۰۶).
۸۰. شیخ زین العابدین مازندرانی (م ۱۳۰۸).
۸۱. میرزا حبیب الله رشتی (م ۱۳۱۲).
۸۲. سید مهدی بن مصطفی حسینی تفرشی (زنده در ۱۳۱۸).
۸۳. سید اسماعیل بن احمد علوی عقیلی نوری (م ۱۳۲۱).
۸۴. میرزا محمد علی بن محمد نصیر چهاردهی (م ۱۳۳۴).
۸۵. سید کاظم یزدی (م ۱۳۳۷).
۸۶. میرزا محمد تقی شیرازی (م ۱۳۳۸).
۸۷. مولی حبیب الله کاشانی (م ۱۳۴۰).
۸۸. سید ابوتراب خوانساری (م ۱۳۴۶).
۸۹. شیخ عبدالله مامقانی (م ۱۳۵۱).
۹۰. محمد حسین نائینی (م ۱۳۵۵).
۹۱. آقا ضیاء عراقی (م ۱۳۶۱).
۹۲. شیخ محمد حسین غروی اصفهانی (م ۱۳۶۱).
۹۳. سید ابوالحسن اصفهانی (م ۱۳۶۵).
۹۴. آقا جمال الدین موسوی گلپایگانی (م ۱۳۷۷).
۹۵. حاج آقا حسین بروجردی (م ۱۳۸۰).
۹۶. سید محسن حکیم (م ۱۳۸۰).
۹۷. علامه شعرانی (م ۱۳۸۳).
۹۸. سید محمد باقر صدر (م ۱۴۰۰).

۹۹. محمدجواد مغنیه (م ۱۴۰۰).
۱۰۰. شیخ محمدرضا طیبی (م ۱۴۰۵).
۱۰۱. سیداحمد خوانساری (م ۱۴۰۵).
۱۰۲. امام خمینی (م ۱۴۰۸).
۱۰۳. مرعشی نجفی (م ۱۴۱۱).
۱۰۴. سیدابوالقاسم خوبی (م ۱۴۱۳).
۱۰۵. سید عبدالاعلی سبزواری (م ۱۴۱۳).
۱۰۶. سید محمدرضا گلپایگانی (م ۱۴۱۴).
۱۰۷. محمدمین زین‌الدین (م ۱۴۱۸).
۱۰۸. سیدمحمد صدر (م ۱۴۱۸).
- هم‌چنین تعدادی دیگر از فقیهان و عالمان.

بخش چهارم: مباحث هیوی رؤیت هلال

پیشینیان و معاصران ایرانی و غیرایرانی، مسایل هیوی و ریاضی موضوع هلال را نیز بحث و تحقیق کرده‌اند. در این بخش گزیده‌ای از تحقیقات هیوی این دانشمندان در رؤیت هلال مانند ابوریحان بیرونی درج شده است. فهرست برخی از این مباحث بدین‌قرار است:

۱. وضعیت تقویم‌نگاری در ایران و مساله رؤیت هلال ماه نو.
۲. رؤیت هلال ماه، احتمال رویت و لزوم تقویم در قانون اسلامی.
۳. بررسی یکی از ضوابط رؤیت هلال پایان رمضان ۱۴۱۲ ق.
۴. چرا در تقویم‌های قمری اختلاف پیش می‌آید؟
۵. اختلاف افق ایران و حجاز.

بخش پنجم: کتاب‌شناسی رؤیت هلال

چنان‌که گذشت، در بخش دوم حدود سی رساله از رساله‌های هلال تحقیق و درج شده است؛ ولی عالمان شیعه رساله‌های مستقل بسیاری در این زمینه نوشته‌اند که از دست تطاول روزگار در امان نمانده و از بین رفته است.

این رساله‌های مفقود به تفصیل در این بخش معرفی شده‌اند. علاوه بر این، برخی رساله‌های موجود هم به دلایلی شایستگی تحقیق و درج در بخش دوم را نداشته‌اند. این رساله‌ها نیز به‌خوبی معرفی و چکیده مقصود مؤلف آن‌ها در سال‌های اخیر درباره هلال منتشر شده و شایستگی درج در این مجموعه را نداشته‌اند، معرفی شده‌اند.

بخش ششم: مذهب‌های دیگر و رؤیت هلال

دیگر مذهب‌های اسلامی یعنی عامه و فاطمیان، آثار بسیاری در موضوع هلال پدید آورده و محققان زیادی داشته‌اند. در این بخش تحقیقات آن‌ها معرفی، و بخشی از این تحقیقات، محض نمونه و آگاهی از دیدگاه آنان، تصحیح، دسته‌بندی و درج شده است. روشن است که برای فهم درست احادیث و فقه شیعه، مراجعه به فقه عامه ضروری است. این نکته را در «میراث فقهی (۱): غنا و موسیقی» به تفصیل توضیح داده‌ایم.

بخش هفتم: احادیث رؤیت هلال

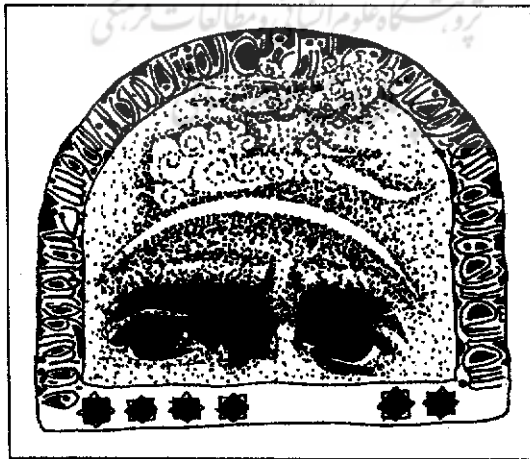
در این بخش همه احادیث مربوط به رؤیت هلال، استخراج، تصحیح، دسته‌بندی و با تبویت جدیدی عرضه می‌شود. هم‌چنین مبهمات آن‌ها کاملاً تفسیر می‌شود؛ همان‌گونه که در غنا و موسیقی عمل کرده‌ایم.

البته توضیح و تفسیر احادیث هلال، و بررسی‌های سندی و متنی در رؤیت هلال مبسوط است.

فهارس راهنما

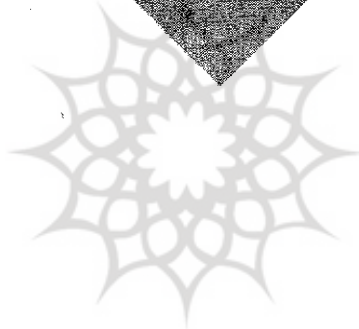
فهارس راهنما حاوی این فهرست‌هاست:

۱. آیات.
۲. احادیث.
۳. شعرها.
۴. کتاب‌ها.
۵. منابع و مأخذ.
۶. فهرست تفصیلی مطالب هر ۴ جلد.

پی نوشت‌ها:

۱. سوره بقره (۲) آیه ۱۸۵.
۲. سوره بقره (۲) آیه ۱۸۹.
۳. سوره انعام (۶) آیه ۹۶.
۴. سوره توبه (۹) آیه ۳۶.
۵. سوره توبه (۹) آیه ۳۷.
۶. سوره یونس (۱۰) آیه ۵.
۷. سوره اسراء (۱۷) آیه ۱۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

✉ سردبیر محترم فصلنامه وزین طلوع، جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر برجی

«زید عزه»
سلام علیکم

دومین شماره نشریه علمی - تخصصی طلوع به دستم رسید و از مباحث آن استفاده وافر نموده‌ام. اگرچه امروزه بازار انتشار نشریات بسیار داغ است، ولی نشریاتی که با دغدغه فرهنگ اسلامی از سر دلسوزی به مسایل و شبهات علمی پاسخ تخصصی و علمی ارائه کنند و با یک تعامل و تعاطی علمی، به دور از قال و قیل‌های سیاسی، وارد بازار دانش شوند، نه تنها کم هستند، بلکه انگشت‌شمارند.

فصلنامه علمی تخصصی